

Güney Azərbaycanda milli kitabların “soyqırımı”

Güney Azərbaycanda 1946-cı il dekabr ayının 17-də baş verən mədəni soyqırım “yandırılmış kitablar günü” adı ilə xatırlanır. Dünya elmi infarmasiya döviyyəsində, eləcə də sosial və kulturoloji dairələrdə çox az xatırlanan bu hadisəni təhlil etməyə ehtiyac var.

İran şahlıq rejiminin (Pəhləvilər sülaləsi) təzyiqindən və səriştəsizliyindən boğaza yığılmış xalq milli hakimiyyətini təsis etdi və milli dəyərlər çərçivəsində həyatını qurmağa başladı. İkinci Dünya muhaibəsinin nəticələri ilə dünyada və bölgədə daha da demokratikləşmə ümidində olan xalq 1946-cı ildə İran şah rejiminin hərbi hücumuna məruz qaldı. Qısa müddətdə minlərlə insan öldürüldü, on minlərlə soydaşımız ölkədən mühacirət etdi, bir o qədəri də sürgün edildi. Bu barədə tarixi sənədlərdə çox sayda məlumat verilir.

vi soyqırımı ilə davam etdirdi. Bu vandallıq milli-mədəni soyqırım aktı olaraq həyata keçirildi. Növbəti addım olaraq milli dildə danışmaq qadağan edildi, milli kimliyin aşağılanması və təhqir olunması təşviq edildi, milli “ad”, toponim, poeziya, folklor, musiqi qadagan olunmağa başlandı.

Paris sülh konfransına ünvanlanmış “Yandırılan kitablar” şerini Azərbaycanın xalq şairi Səməd Vurğun Cənubi Azərbaycanda baş vermiş “kitab genosidində” həsr etdiyi zaman dünyanın “güc mərkəzləri” dünya sərhədlərinin bölüş-

sonra katolik və pravoslav kilsələrinin, yəhudilik və buddizmin rəhbərləri də bu üsula əl atıblar. Kilsələrin kitabə olan müxalifəti yalnız ideoloji olaraq qiymətləndirilə bilər. Çünki, Vatikan kitabxanasında milli xüsusiyyətlərlə kitablar repressiyaya məruz qalmamışdır və bir sıra kitabların hətta oxunması mümkün olmadığı halda kitabxanada saxlanmışdır.

Kitabə barbar münasibətin ən bariz nümunəsi mədəni və müasir Avropada – 1934-cü ildə Berlində Opera meydanında nasistlər tərəfindən kitabların yandırılmasıdır. Nasist Almaniya-sının hakimiyyət orqanları nasional-sosializm ideologiyasına uyğun gəlməyən kitabları nümayişkarənə şəkildə yandırmaq kampaniyası həyata keçiriblər. Yanğınların icraçısı Almaniya Tələbə İttifaqı olub. Aksiya zamanı tələbələr, professorlar və nasist partiyasının yerli liderləri Almaniyanın 70 şəhərində on minlərlə kitabı kütləvi şəkildə yandırdılar. Bu hadisənin təhlili də göstərir ki, nasistlər kitabı milli mənsubiyyətinə görə deyil, ideoloji xüsusiyyətinə görə seçirdilər və milli olaraq bir başa özlərinə aid olan kitabları yandırdılar.

1992–1993-cü illərdə Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin işğalı zamanı erməni vandalları tərəfindən ilk öncə 9 Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemi, 927 kitabxana, o cümlədən, Şuşada 32 kitabxana, bu kitabxanalarda saxlanılan unikal, qədim kitablar, Kəlbəcərdə 120 kitabxana, Füzulidə 90 kitabxana, Cəbrayıldə 31 kitabxana, Zəngilandə 70 kitabxana, Ağdərədə 65 kitabxana, Laçında 119 kitabxana, Qubadlıda 85 kitabxana, Xocalıda 69 kitabxana, Ağdamda 107 kitabxana və buradə toplanmış 4,6 milyon kitab və misilsiz əlyazma nümunələri məhz milli mənsubiyyətinə görə yandırılaraq məhv edilmişdir.

Erməni faşistləri ilə İran fars şovinistlərini din ayrı qardaşlara çevirən amillərdən biri də məhz bi mədəni vandalizmdir. Lakin tarix bu vandalizmi nəinki lənətləyir, həm də onun əvəzini çıxır. Zaman gəlir ki, yandırılan kitablar yenidən canlanır. Göyərər. Nəşr edilib yayılır.

Xatırladaq ki, İran Pəhləvi rejiminin kitab soyqırımından 35 il sonra orta məktəblərin ilk beş sinfində tədris olunmaq üçün vaxtilə çap edilmiş dərsliklərdən “Ana dili” kitablarını görkəmli ədəbiyyat xadimi Məmmədəli Fərzanə Tehran şəhərində yenidən çap etdirdi. Buna baxmayaraq, yənə də Azərbaycan məktəbliləri “Ana dili” dərsliklərini ala bilmədilər və ana dili dərslərinə edilmiş “faşist qadağaları” ölkədə davam etdirildi.

Bu hadisələrin mahiyyəti dəhşətli olduğu halda “mədəni dünya”nın düşüncə adamları heç bir reaksiya vermədilər və bu hadisələr sonrakı illərdə dünyanın digər kitab repressiyaları ilə eyniləşdirildi.

Pərviz KAZIMI,
Bakı Dövlət Universitetinin
dosenti, tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Lakin 1946-cı il dekabr ayının 17-də, Azərbaycanda demokratik dövlət quruluşunun dağıdılmasından 4 gün sonra İran rəsmi dairələri kütləvi şəkildə kitab məhsullarının yandırılması aktları keçirməyə başladı. Azərbaycan dilində bütün növ kitablar, bədii ədəbiyyat, məktəb dərslikləri, mətbuat nümunələri, üzərində Azərbaycan dilində yazılmış hər bir kağız, sənəd yandırıldı. Bu işi rəsmi dövlət orqanları nəinki gizli etmirdi, hətta kütləvi tədbirlər keçirilirdi, məktəblərdə kiçik yaşlı uşaqları öz ana dilində olan kitablarını gətirmək və kütləvi mərasimlərdə yandırmaya məcbur edirdilər.

Azərbaycanda kitabların yandırılması zamanı türk mətbəələrinə də hücum edildi. Nümunə üçün göstərək ki, Ərdəbildəki Jodət Çap Evi ordu və şah ordusu tərəfindən talan edildi və yandırıldı. “Ateş” qəzeti yazırdı: “Bəzi insanlar polisə hücum edərək polisləri, digər bir neçə qurbanlarla birlikdə öldürdülər və Sarı İsmayılı və Ustad Vəli Salmanini də eyni gündə qətlə yetirdilər. Sonra Jodətin mətbəəsini yandırdılar və Şahbazini də tutub öldürdülər”.

26 yaşında “dünyanın siyasi qüvvələri”nin hakimiyyətə gətirdiyi İran şahı Məhəmməd Rza Pəhləvi Cənubi Azərbaycanda milli azadlıq hərəkatını “qanla bogmaq” istəyini kitabların kütlə-

dürülməsi ilə məşğul idi. Şair irticaya müraciətlə deyirdi:

*Cəllad! Sənin qalaq-qalaq
yandırdığın kitablar,
Min kamalın şöhrətidir,
min ürəyin arzusu...
Biz köçürük bu dünyadan,
onlar qalır yadigar,
Hər vərəqə nəqş olunmuş
neçə insan duyğusu,
Min kamalın şöhrətidir,
iki ürəyin arzusu...*

Lakin yandırılan kitabların çox sayda nüsxələri Vətənin fədakar övladları tərəfindən düşmən nəzərlərdən qorunub saxlandı. Kimi onları həyətdəki qızılgül kollarının dibində basdırdı, kimi gündəlik paltarının arasında saxladı, kimi anbarda odun laylarında, kimi kömür çəlləklərində, kimi zirzəmidə, kimi də divar hörgüsündə gizlətdi.

Bu hadisələr IV əsrin birinci yarısında, Roma impertoru Konstantinin xristianlıqda etdiyi islahatdan sonda “Bibliya” nüsxələrinin qorunmasını xatırladır. Lakin, o zaman kitablar “milli mənsubiyyətinə” görə təhqir olunmamışdı. Qin Shi Huang işə eramızdan əvvəl 221-ci ildə kitabların kütləvi yandırılması ilə yadda qalıb. Çin hökmdarı yalnız Kanfusüçilərin kitablarını yandırdı və öz düşüncəsində ideoloji mübarizə aparırdı. Daha